

Dr hab. Jan Podkowik

Uniwersytet Warszawski, Polska

ORCID 0000-0001-6410-6822

j.podkowik@wpia.uw.edu.pl

**O przyczynach, przejawach i skutkach rozproszonej kontroli
konstytucyjności ustaw
(w świetle orzecznictwa sądów powszechnych
i Sądu Najwyższego)***

**On the causes, symptoms and consequences of diffuse constitutionality
review of statutory law
(in the light of case-law of ordinary courts and the Supreme Court)**

Abstract: The article presents an analysis of judgments of ordinary courts and of the Supreme Court issued between 2015 and 2022, in which courts assessed the constitutionality of statutory provisions and, upon finding them unconstitutional, refused to apply them in the case in question. This phenomenon is called diffuse control of the constitutionality of law (judicial review). The text is divided into three parts. The first part is aimed at explaining the reasons why courts decide to omit provision of statutes which they consider unconstitutional. The second part presents a classification of the methods of diffuse control of the constitutionality of law. The third part highlights the consequences of a court's refusal to apply a provision of an act due to its unconstitutionality.

* Artykuł zawiera tezy referatu ogłoszonego na LXIV Zjeździe Katedr i Zakładów Prawa Konstytucyjnego, który odbył się 25–26 maja 2022 r. w Warszawie.

Keywords: Constitution, judicial review, legal interpretation, courts, Constitutional Tribunal

Abstrakt: Artykuł zawiera analizę orzeczeń sądów powszechnych i Sądu Najwyższego z lat 2015–2022, w których sądy dokonały oceny konstytucyjności przepisu ustawy i – uznając przepis ustawowy za niekonstytucyjny – odmówiły jego zastosowania w konkretnej sprawie. Zjawisko to określa się mianem tzw. rozproszonej kontroli konstytucyjności prawa. Tekst podzielony jest na trzy części. W części pierwszej objaśniono przyczyny, dla których sądy decydują się na pominięcie przepisu ustawy uznawanego przez nie za niekonstytucyjny. W części drugiej przedstawiono klasyfikację odnotowanych sposobów rozproszonej kontroli konstytucyjności ustaw w przyjętym rozumieniu. W części trzeciej zasygnalizowano problemy, jakie wiążą się z konsekwencjami odmowy zastosowania przez sąd przepisu ustawy ze względu na jego niekonstytucyjność.

Słowa kluczowe: konstytucja, kontrola konstytucyjności, wykładnia prawa, sądy, Trybunał Konstytucyjny

1. Wprowadzenie

Zasada bezpośredniego stosowania konstytucji (art. 8 ust. 2 Konstytucji RP) w ostatnich latach cieszy się żywym zainteresowaniem nauki prawa, która stara się ją opisać, a niekiedy znaleźć uzasadnienie jej wykorzystania w praktyce ustrojowej. Również w procesie sądowego stosowania prawa jest zauważalne częstsze czynienie z Konstytucji RP podstawy rozstrzygnięcia sprawy, w tym przez stwierdzanie kolizji regulacji ustawowej z konstytucyjną, a pojawiająca się w uzasadnieniach orzeczeń argumentacja konstytucyjna jawi się jako bardziej wyrafinowana i zniuansowana.

Przedmiotem tego opracowania jest pewien wycinek problemów związanych z bezpośrednim stosowaniem Konstytucji RP przez sądy, a mianowicie – tak zwana rozproszona kontrola konstytucyjności ustaw. Przez to pojęcie¹

1 W doktrynie prawniczej pojęcie kontroli rozproszonej jest rozumiane niekiedy wężiej. Przyjmuje się mianowicie, że rozproszona kontrola konstytucyjności nie obejmuje sytuacji, w której sąd – ustalając podstawę prawną rozstrzygnięcia – korzysta z wniosku opartego na regule kolizyjnej *lex superior derogat legi inferiori*. Zob. np. P. Radziejewicz, *Kryzys konstytucyjny i paradygmatyczna zmiana konstytucji*, „Państwo i Prawo” 2020, nr 10, s. 10; A. Grabowski, *Konstytucja RP jako lex superior względem prawa ustawowego (w ramach sądowego stosowania prawa)*, „Państwo i Prawo” 2022, nr 10, s. 42.

rozumiem sytuację, w której sądy pomijają ogłoszony i obowiązujący przepis ustawy przy konstruowaniu podstawy prawnej rozstrzygnięcia sprawy ze względu na jego sprzeczność z Konstytucją RP, a w konsekwencji nie stosują takiego przepisu. Poza zakresem rozważań pozostawiam tym samym przejawy współstosowania wykładniczego (w wariantach wykładni w zgodzie z konstytucją i wykładni prokonstytucyjnej), samoistnego stosowania normy konstytucyjnej w braku regulacji ustawowej albo powtórzenia regulacji konstytucyjnej na poziomie ustawy, wreszcie pomijania niekonstytucyjnych (nielegalnych) aktów podstawowych.

Nie jest moim celem rekonstrukcja poglądów doktryny ani przedstawianie dogmatycznej argumentacji odnoszącej się do podstaw prawnych oraz dopuszczalnego zakresu bezpośredniego stosowania konstytucji przez sądy. Temu zagadnieniu poświęciłem uwagę w innych opracowaniach². Pragnę natomiast spróbować ustalić, dlaczego sądy powszechne i SN decydują się na kontrolę konstytucyjności skutkującą odmową zastosowania przepisu ustawy, na czym ta kontrola polega i jak przebiega, a ponadto jakie są (mogą być) jej skutki prawne. Punktem odniesienia, a zarazem materiałem badawczym, jest orzecznictwo wskazanych wyżej organów władzy sądowniczej z lat 2015–2022. Opracowanie nie pretenduje bynajmniej do wyczerpującego studium praktyki orzeczniczej, ale służy naświetleniu orzeczniczych nurtów i argumentacji oraz wątpliwości, jakie się wiążą z pomijaniem niekonstytucyjnych przepisów ustaw w toku sądowego stosowania prawa.

Tekst podzielony jest na trzy części. Część pierwsza została poświęcona objaśnieniu przyczyn, dla których sądy decydują się na pominięcie przepisu ustawy uznawanego przez nie za niekonstytucyjny. W części drugiej podjęto próbę klasyfikacji odnotowanych sposobów rozproszonej kontroli konstytucyjności ustaw w przyjętym rozumieniu. W części trzeciej naświetlono skutki prawne wynikające z odmowy zastosowania przepisu ustawy przez sąd ze względu na jego niekonstytucyjność.

2 Zob. J. Podkowiak, *Niekonstytucyjność prawa i jej skutki cywilnoprawne*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2019, s. 58–65; J. Podkowiak, *Sądy wobec niekonstytucyjnych aktów normatywnych u progu trzeciej dekady obowiązywania Konstytucji RP*, „Przegląd Sądowy” 2018, nr 5, s. 5–22; J. Podkowiak, *Glosa do wyroku WSA z dnia 8 marca 2017 r., II SA/Po 1034/16 (Oczywista niekonstytucyjność jako przesłanka odmowy stosowania ustawy przez sąd)*, „Państwo i Prawo” 2018, nr 5, s. 132–140.

2. Przyczyny – w poszukiwaniu legitymizacji sądowej kontroli konstytucyjności ustaw i jej granic

Pominięcie przepisu ustawy przy konstruowaniu podstawy rozstrzygnięcia sprawy sądowej jest na tyle doniosłe w perspektywie systemowej oraz procesu sądowego stosowania prawa, że wyjaśnienie motywów takiego postępowania powinno znaleźć wyraz w uzasadnieniu orzeczenia, i zazwyczaj tak się dzieje.

Analizując uzasadnienia orzeczeń sądowych, można wskazać kilka argumentów, które mają legitymizować dopuszczalność pominięcia niekonstytucyjnej regulacji ustawowej bez konieczności przedstawiania pytania prawnego na podstawie art. 193 Konstytucji RP.

Po pierwsze, wskazuje się, że pomijanie niekonstytucyjnych przepisów ustaw w toku sądowego stosowania prawa jest wpisane immanentnie w system prawny i pozostaje zakotwiczone w art. 8 Konstytucji RP (zasada nadrzędności i bezpośredniego stosowania konstytucji)³. Poglądy takie pojawiały się już po wejściu w życie Konstytucji RP, choć z czasem – pod wpływem m.in. orzecznictwa Sądu Najwyższego czy krytycznego nastawienia części doktryny – zawężono możliwość pomijania niekonstytucyjnych regulacji ustawowych jedynie do tzw. oczywistej oraz wtórnej niekonstytucyjności⁴. Stanowisko dopuszczające kontrolę rozproszoną (choć sądy niechętnie posługują się tym określeniem) opiera się na założeniu, że w polskim porządku prawnym – równoległe z kontrolą scentralizowaną sprawowaną przez TK i niejako obok niej – możliwe jest bezpośrednie stosowanie konstytucji, prowadzące do odmowy zastosowania sprzecznych z nią przepisów ustaw. Charakter, zakres i skutki prawne tego rodzaju kontroli sądowej różnią się od kontroli trybunalskiej, przez co, jak wskazują sądy, nie dochodzi do ingerencji w konstytucyjne kompetencje TK.

Po drugie, zauważa się, że rozproszona kontrola ustaw uzupełnia kontrolę scentralizowaną w tych przypadkach, w których Trybunał Konstytucyjny umorzył wcześniej postępowanie, nie rozstrzygając przez to wątpliwości konstytucyjnych. Przykładem są sprawy dotyczące odwołań od decyzji Ministra Sprawiedliwości o przeniesieniu sędziego na inne miejsce służbowe bez zgody sędziego, w których SN zdecydował się na zbadanie przepisów ustawy – Prawo o ustroju sądów powszechnych⁵ (p.u.s.p.) będących podstawą prawną

3 Zob. np. wyrok SN z 8 sierpnia 2017 r., I UK 325/16, LEX 2389585; wyrok SN z 25 września 2020 r., III KA 1/19, LEX 3277093; wyrok SA w Gdańsku z 5 maja 2017 r., III AUa 2004/16, LEX 2365607; wyrok SA we Wrocławiu z 27 kwietnia 2017 r., II AKa 213/16, LEX 2292416.

4 Ewolucję stanowiska orzecznictwa w tym zakresie przedstawiam w: J. Podkowiak, *Sądy wobec...*, s. 5–22.

5 Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych, Dz.U. 2020, poz. 2072 ze zm.

kompetencji ministra⁶. Trybunał Konstytucyjny wcześniej umorzył postępowanie w sprawie tego samego przepisu zainicjowane pytaniem prawnym SN zadany w analogicznym stanie faktycznym ze względu na brak przesłanki funkcjonalnej, ponieważ doszło do zmiany przepisów, a sędzia wrócił na zajmowane wcześniej stanowisko⁷.

Po trzecie, pominięcie przepisu ustawy jest motywowane implementacją standardu konstytucyjnego w sytuacji wcześniejszego stwierdzenia przez TK niekonstytucyjności takiego samego lub nawet podobnego unormowania. Chodzi o wypadki szeroko rozumianej oczywistej niekonstytucyjności⁸. Oczywiście niekonstytucyjnością w klasycznym i podstawowym ujęciu jest sytuacja, gdy porównywane przepisy ustawy i konstytucji dotyczą tej samej materii (wspólny jest ich zakres zastosowania lub zakres normowania) i są ze sobą sprzeczne. W judykaturze za oczywiście niekonstytucyjne uznawano także przepisy ustawy o identycznym brzmieniu do przepisów uznanych wcześniej przez TK za niekonstytucyjne. Przykładem może być niestosowanie art. 70 § 8 ordynacji podatkowej⁹, który ma treść tożsamą z uznanym wcześniej przez TK za niekonstytucyjny art. 70 § 6 ordynacji podatkowej¹⁰. Takie stanowisko zaaprobował m.in. SN w wyroku z 17 marca 2016 r., V CSK 377/15.

Odwoływanie się do koncepcji oczywistej niekonstytucyjności w odniesieniu do przepisów o treści zbliżonej do uznanych wcześniej za niekonstytucyjne może jednak okazać się kłopotliwe. Sądy powszechne¹¹ oraz Izba Cywilna SN¹²

6 Zob. np. wyroki SN z 27 lipca 2016 r., III KRS 46/12, LEX 2110960 oraz z 7 kwietnia 2016 r., III KRS 45/12, LEX 2288955. W wyroku SN z 8 października 2015 r., III KRS 34/12 LEX 2019597, wydanym w sprawie, na kanwie której zadano pytanie prawne zakończone postanowieniem TK z 22 lipca 2015 r., P 35/13, LEX 1944020, SN zajął odmienne stanowisko od TK. Uznał bowiem, że istnieje związek między stwierdzeniem niekonstytucyjności a wynikiem postępowania sądowego. Zob. także M. Wiącek, *Glosa do wyroku SN z dnia 8 października 2015 r., III KRS 34/12*, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2016, nr 11, s. 1483 i n.

7 Zob. postanowienie TK z 22 lipca 2015 r., P 35/13, LEX 1944020.

8 Szerzej o ewolucji tego pojęcia w: J. Podkowiak, *Sądy wobec...*, s. 5–22.

9 Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. – Ordynacja podatkowa, t.j. Dz.U. 2022, poz. 2651 ze zm. Zob. np. wyrok SN z 17 marca 2016 r., V CSK 377/15, LEX 2025769; wyrok SO w Olsztynie z 18 czerwca 2019 r., IX Ca 144/19, LEX 2697285; wyrok SO w Łodzi z 14 października 2020 r., III Ca 2256/19, LEX 3231531; wyrok SO w Gliwicach z 1 czerwca 2022 r., III Ca 56/22, LEX 3394765; wyrok SR w Łodzi z 13 stycznia 2022 r., I C 165/21, LEX 3413045.

10 Wyrok TK z 8 października 2013 r., SK 40/12, LEX 1385861.

11 Zob. wyrok SN z 20 lutego 2018 r., V CSK 230/17, LEX 2499970; podobnie: wyrok SN z 27 listopada 2019 r., II CSK 493/18, LEX 3226141; wyrok SA w Gdańsku z 30 marca 2017 r., III AUa 1644/16, LEX 2284895; wyrok SO w Gliwicach z 28 listopada 2017 r., III Ca 801/17 LEX 2447993; wyrok SA w Szczecinie z 2 kwietnia 2019 r., III AUa 450/18, LEX 2668182.

12 Wyrok SN z 20 lutego 2018 r., V CSK 230/17, LEX 2499970; wyrok SN z 27 listopada 2019 r., II CSK 493/18, LEX 3226141.

uznawały np. za oczywiście niekonstytucyjny art. 24 ust. 5 ustawy o systemie ubezpieczeń społecznych¹³, który miał zbliżoną do art. 70 § 6 ordynacji podatkowej treść normatywną. W orzecznictwie sądów powszechnych na tle spraw ubezpieczeniowych również wyrażano pogląd o oczywistej niekonstytucyjności tego przepisu¹⁴.

Stanowisko to zostało zakwestionowane przez SN (Izbę Pracy i Ubezpieczeń Społecznych), który zwrócił uwagę na różnice obydwu regulacji, a w konsekwencji – bezpodstawność utożsamiania regulacji podatkowych z regulacjami ubezpieczeń społecznych i przenoszenia argumentacji wynikającej z wyroku TK dotyczącego ordynacji podatkowej na stosowanie art. 24 ust. 5 ustawy o systemie ubezpieczeń społecznych¹⁵. Następnie – w wyroku o sygn. P 2/18¹⁶ – TK uznał art. 24 ust. 5 ustawy o systemie ubezpieczeń społecznych za zgodny z art. 64 ust. 2 Konstytucji RP. Po wyroku Trybunału Konstytucyjnego Sąd Najwyższy (Izba Pracy i Ubezpieczeń Społecznych), odwołując się do wspomnianego orzeczenia sądu konstytucyjnego, podtrzymał stanowisko o niedopuszczalności pomijania art. 24 ust. 5 ustawy o systemie ubezpieczeń społecznych¹⁷. Podobieństwo brzmienia przepisów nie zawsze jest, czego dowodzi powyższy przykład, wystarczającą przesłanką uznania oczywistej niekonstytucyjności uzasadniającej niestosowanie przepisu ustawowego.

Po czwarte, rozproszona kontrola konstytucyjności ustaw jest uzasadniana delegitymizacją polityczną¹⁸ i autodelegitymizacją¹⁹ TK, które uniemożliwiają

13 Ustawa z dnia 13 października 1998 r. o systemie ubezpieczeń społecznych, Dz.U. 2022, poz. 1009 ze zm.

14 Wyrok SA w Gdańsku z 30 marca 2017 r., III AUa 1644/16. Podobnie: wyrok SA w Szczecinie z 12 czerwca 2018 r., III AUa 582/17, LEX 2558963; wyrok SA w Poznaniu z 28 lutego 2018 r., III AUa 2511/16, LEX 2756680.

15 Wyrok SN z 8 sierpnia 2017 r., I UK 325/16, LEX 2389585; wyrok SN z 6 lutego 2020 r., II UK 264/18, LEX 3176612.

16 Wyrok TK z 20 maja 2020 r., P 2/18, LEX 3008302.

17 Wyrok SN z 16 lutego 2022 r., III USKP 110/21, LEX 3350072.

18 Przejawami delegitymizacji politycznej były działania władzy politycznej podważającej pozycję ustrojową TK, polegające na: unieważnieniu przez Sejm VIII kadencji uchwał Sejmu VII kadencji w sprawie wyboru pięciu sędziów TK i wybór w ich miejsce nowych 5 sędziów (publicystycznie zwanych „dublerami”); odmowie publikowania orzeczeń TK i uznawania ich za akty nieistniejące czy wyborze na stanowiska sędziowskie osób, w których kontekście rozgorzały dyskusje, co znaczy konstytucyjna przesłanka „wyróżniania się wiedzą prawniczą”. Zob. szerzej P. Radziejewicz, P. Tułaja (red.), *Konstytucyjny spór o granice zmian organizacji i zasad działania Trybunału Konstytucyjnego czerwiec 2015 – marzec 2016*, Wolters Kluwer, Warszawa 2017.

19 Przejawami autodelegitymizacji były zdarzenia związane bezpośrednio z działalnością samego sądu konstytucyjnego, które w opinii publicznej nadwątlały zaufanie w to, że Trybunał rzetelnie, sprawnie oraz niezależnie realizuje powierzone mu konstytucyjne kompetencje. W szczególności chodzi o naruszanie ustawowej zasady wyznaczania sędziów według kolejności alfabetycznej, zmiany składów orzekających w trwających

uzyskanie rozstrzygnięcia TK w sprawie hierarchicznej zgodności norm odpowiadającego wymaganiom konstytucyjnym lub wynikającym z wiążącego Polskę prawa międzynarodowego. Podjęcie przez sąd decyzji walidacyjnej skutkującej odmową zastosowania przepisu ustawy ze względu na jego niekonstytucyjność, w związku z kryzysem wokół TK i podważeniem zaufania do tego organu, zdaje się stanowić implementację tzw. doktryny konieczności sformułowanej w nauce prawa po 2015 r.²⁰ Zakłada ona, w dużym uproszczeniu mówiąc, że sądy mogą podejmować kontrolę hierarchicznej zgodności ustaw wyjątkowo i pod pewnymi warunkami ze względu na to, że Trybunał nie jest w stanie realizować swej ustrojowej funkcji, w szczególności nie jest możliwe uzyskanie orzeczenia wydanego przez TK w sposób zgodny z konstytucją²¹. Rozwiązanie to nie jest przy tym traktowane jako stała cecha systemu konstytucyjnego, ale wynika z potrzeby zapobieżenia negatywnym dla jednostek skutkom osłabienia pozycji TK. W szczególności ten argument zyskał na sile po wydaniu przez ETPC wyroku w sprawie *Xero Flor*²², stwierdzającego naruszenie art. 6 EKPC m.in. dlatego, że rozstrzygnięcie sprawy skargi konstytucyjnej przez TK nastąpiło z udziałem osoby wybranej na urząd sędziego TK na stanowisko zajęte²³.

Szczególnym, choć budzącym zastrzeżenia, przypadkiem kontroli rozproszonej w warunkach kryzysu konstytucyjnego jest dokonanie ponownej oceny konstytucyjności przepisu ustawy, uznanego wcześniej przez TK za

sprawach mimo braku obiektywnych przyczyn zmiany składu czy wyznaczanie składów 5-osobowych w sytuacji, gdy ze względu na przedmiot sprawy było uzasadnione wyznaczenie składu pełnego, a w ostatnim czasie – także o to, czy osoba pełniąca funkcję Prezesa TK ma dalej mandat do wykonywania tych obowiązków. Wreszcie, na niespotykaną wcześniej skalę, pojawiły się przypadki odraczania terminu rozpraw z niejasnych do końca powodów, a doniosłe dla obywateli sprawy, zainicjowane pytaniami prawnymi sądów, nie zostały rozpoznane przez kilkadziesiąt miesięcy. Zob. szerzej *Funkcjonowanie Trybunału Konstytucyjnego w latach 2014–2017*, <https://www.batory.org.pl/upload/files/Programy%20operacyjne/Forum%20Idei/Funkcjonowanie%20Trybunału%20Konstytucyjnego.pdf> [dostęp: 8.11.2022].

- 20 Zob. np. L. Garlicki, *Sądy a Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*, „Przegląd Sądowy” 2016, nr 7–8, s. 22; P. Mikuli, *Doktryna konieczności jako uzasadnienie dla rozproszonej kontroli konstytucyjności ustaw w Polsce*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2018, t. 40, s. 642.
- 21 Zob. np. postanowienie SA w Warszawie z 29 października 2021 r., VI ACa 869/20, SAOS; wyrok SA w Warszawie z 23 lutego 2021 r., III AUa 21/21, LEX 3171196; wyrok SA w Warszawie z 8 lutego 2022 r., III AUa 772/21, LEX 3402394; uchwała SN z 23 marca 2016 r., III CZP 102/15, LEX 2005761, w której ostatecznie SN doszedł do wniosku, że w związku z orzeczeniem o niekonstytucyjności przepisów ustawy o TK wyrok ten jest ostateczny i wiążący, a zatem nie dochodzi do niekonstytucyjnego ograniczenia wykonywania konstytucyjnych funkcji TK.
- 22 Wyrok ETPC z 7 maja 2021 r., 4907/18, *Xero Flor w Polsce Sp. z o.o. p. Polsce*, HUDOC.
- 23 Zob. postanowienie SO w Katowicach z 21 października 2021 r., IV Ca 311/21, LEX 3247618; wyrok SR w Gorzowie Wielkopolskim z 23 kwietnia 2021 r., I C 1326/19, LEX 3184543.

niezgodny z konstytucją z powodu wadliwości orzeczenia sądu konstytucyjnego. W taki sposób postąpił Sąd Rejonowy w Gorzowie Wielkopolskim, który samodzielnie ocenił konstytucyjność art. 48 ust. 3 prawa łowieckiego²⁴ w świetle zasady proporcjonalności ingerencji we własność²⁵. Przepis ten został jednakże uznany wcześniej przez TK w orzeczeniu o sygn. K 45/16²⁶ za niekonstytucyjny, a co za tym idzie – utracił moc obowiązującą. Jak wyjaśnił sąd, skład Trybunału wyznaczony do wydania orzeczenia – w świetle stanowiska ETPC – nie był prawidłowy, przez co rozstrzygnięcie toczącej się przed sądem sprawy w oparciu o takie orzeczenie mogłoby doprowadzić do naruszenia prawa do sądu. Zdaniem sądu rejonowego było to dostatecznym uzasadnieniem dokonania kontroli rozproszonej w tej sprawie.

Jest to bodaj jedyny taki przypadek, gdy dokonano ponownej oceny przepisu wcześniej skontrolowanego przez Trybunał Konstytucyjny i uznanego wyrokiem TK za niekonstytucyjny, z powołaniem się na argument niewłaściwej obsady składu orzekającego TK.

Po piąte, niezależnie od powyższych argumentów albo obok nich w uzasadnieniach orzeczeń sądowych wskazuje się, że rozproszona kontrola konstytucyjności ustaw służy zagwarantowaniu prawa do sądu, zwłaszcza rozpoznania sprawy w rozsądnym terminie²⁷. Zwrócenie się przez sąd z pytaniem prawnym do TK rodzi wszakże konieczność zawieszenia postępowania do czasu rozstrzygnięcia sprawy przez Trybunał. W judykaturze zauważono, że przedstawianie pytania prawnego, zwłaszcza w sytuacji długiego oczekiwania na wydanie rozstrzygnięcia, może naruszać prawo do sądu. W konsekwencji sąd powinien rozstrzygnąć kwestię konstytucyjności ustawy samodzielnie, gdyby skorzystanie z kompetencji wynikającej z art. 193 Konstytucji RP prowadziło do przewlekłości postępowania. Taki argument pojawiał się w kilkudziesięciu sprawach²⁸ odwołań od decyzji wydawanych na podstawie tzw. ustawy

24 Ustawa z dnia 13 października 1995 r. – Prawo łowieckie, Dz.U. 2022, poz. 1173 ze zm.

25 Wyrok SR w Gorzowie Wielkopolskim z 23 kwietnia 2021 r., I C 1326/19, LEX 3184543. Trafnie orzeczenie to poddał krytyce P. Radzewicz, *Rozproszona kontrola konstytucyjności ustawy wobec kryzysu Trybunału Konstytucyjnego. Glosa do wyroku Sądu Rejonowego w Gorzowie Wielkopolskim z 23 kwietnia 2021 r., sygn. I C 1326/19*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2022, nr 4(56), <https://doi.org/10.26881/gsp.2022.4.07>. Nawiasem mówiąc, badanie konstytucyjności tego przepisu wydaje się również pozostawać bez znaczenia dla rozstrzygnięcia zawisłej przed sądem sprawy, skoro sąd oddalił powództwo ze względu na to, że wysokość wypłaconego odszkodowania ustalono prawidłowo na podstawie niebudzących wątpliwości konstytucyjnych przepisów.

26 Wyrok TK z 8 maja 2019 r., K 45/16, LEX 2652194.

27 Zob. wyrok SA w Warszawie z 8 lutego 2022 r., III AUa 772/21, LEX 3402394.

28 Zob. np. wyrok SA w Szczecinie z 6 kwietnia 2022 r., III AUa 428/21, LEX 3418685; wyrok SA w Białymstoku z 29 marca 2022 r., III AUa 1202/21, LEX 3419684; wyrok SA w Katowicach z 11 lutego 2021 r., III AUa 1315/20, LEX 3184376.

dezubekizacyjnej²⁹. Ponadto, gdy w innej podobnej sprawie Trybunał nie wydał orzeczenia przez dłuższy czas³⁰ albo gdy w nierozstrzygniętej przez TK przez dłuższy czas sprawie wzorcami kontroli są inne przepisy Konstytucji RP niż te, z którymi sprzeczności upatruje sąd w toczącej się przed nim sprawie³¹.

Niekiedy w orzecznictwie zauważa się, że rozproszona kontrola konstytucyjności ustaw jest zjawiskiem wyjątkowym, a nie trwałą cechą systemu ustrojowego państwa, i wynika z czasowej niezdolności Trybunału do rzetelnego lub sprawnego wykonywania konstytucyjnych funkcji. Konieczne w związku z tym staje się wyznaczanie przesłanek i granic takiej kontroli. Na uwagę zasługują orzeczenia w sprawach z odwołań od decyzji obniżających wysokość świadczeń emerytalno-rentowych na mocy tzw. ustawy dezubekizacyjnej. Sądy te zdecydowały się na przeprowadzenie samodzielnie kontroli konstytucyjności przepisów ustawy, ponieważ – mimo zadania pytań prawnych do TK – Trybunał przez ponad trzy lata nie wydał orzeczenia³². W wyroku SA w Lublinie z 28 lipca 2021 r., III AUa 1167/20 i kilku prawomocnych orzeczeniach sądów apelacyjnych wyrażono następujący pogląd:

Zdaniem SA, mając na względzie przepis art. 8 ust. 2 Konstytucji, w sytuacji kumulatywnego zaistnienia następujących okoliczności:

- 1) braku odpowiedzi TK na pytanie prawne;

29 Ustawa z dnia 16 grudnia 2016 r. o zmianie ustawy o zaopatrzeniu emerytalnym funkcjonariuszy Policji, Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Agencji Wywiadu, Służby Kontrwywiadu Wojskowego, Służby Wywiadu Wojskowego, Centralnego Biura Antykorupcyjnego, Straży Granicznej, Biura Ochrony Rządu, Państwowej Straży Pożarnej i Służby Więziennej oraz ich rodzin, Dz.U. poz. 2270; dalej: ustawa dezubekizacyjna.

30 Zob. postanowienie SA w Warszawie z 29 października 2021 r., VI ACa 869/20, gdzie wskazano, że przesłanką samodzielnej oceny regulacji Kodeksu wyborczego o odpowiedzialności pełnomocnika finansowego komitetu w ramach przypadku równowartości korzyści odniesionej przez komitet niezgodnie z przepisami ustawy jest „faktyczne niedziałanie TK” w sprawach pytań prawnych przedstawionych postanowieniami SN III SW 15/16, LEX 2361667, oraz I NSW 14/18, LEX 2628014. Jak zauważył SA, do chwili wydania postanowienia w żadnej z tych spraw nie zostały podjęte czynności zmierzające do rozpoznania sprawy, w tym brak jest informacji o wyznaczeniu terminu rozprawy.

31 Zob. np. wyrok SA w Katowicach z 11 lutego 2021 r., III AUa 1315/20, LEX 3184376, dotyczący odwołania od decyzji wydanej na podstawie ustawy dezubekizacyjnej. Jak wyjaśnił sąd, nie ma konieczności zawieszania postępowania na podstawie art. 177 k.p.c., ponieważ w zawisłej przed TK sprawie Trybunał nie będzie oceniał regulacji z perspektywy wymagań rzetelnego procesu, bo art. 45 ust. 1 Konstytucji RP nie został wskazany jako wzorzec kontroli.

32 Pytanie prawne SO w Warszawie zarejestrowane pod sygn. P 4/18; pytanie prawne SO w Warszawie zarejestrowane pod sygn. P 16/19. Trybunał rozstrzygnął natomiast wyrokami z 16 czerwca 2021 r., P 10/20, LEX 3188871, jedną sprawę dotyczącą konstytucyjności obniżenia świadczeń emerytalnych, uznając zaskarżone przepisy za zgodne z konstytucją.

- 2) nadania decyzji administracyjnej przymiotu natychmiastowej wykonalności;
- 3) przedmiotu sprawy dotyczącego emerytur i rent, czyli świadczeń stanowiących podstawę utrzymania odwołujących;
- 4) konieczności zagwarantowania merytorycznej oceny zaskarżonych decyzji, co stanowi realizację konstytucyjnego prawa do sądu;
- 5) oczywistej kolizji zastosowanego przepisu ustawy z normami i wynikającymi z nich zasadami konstytucyjnymi.

Sąd powszechny na zasadzie wyjątku w celu realizacji konstytucyjnego obowiązku wymierzania sprawiedliwości ma prawo pominąć w danym stanie faktycznym przepis ustawy ze względu na jego sprzeczność z przepisami konstytucji. Wymierzenie sprawiedliwości nie ma bowiem jedynie charakteru formalnego, który sprowadza się do wydania orzeczenia w określonym trybie, lecz także aspekt materialny wyrażający się w rozstrzygnięciu o prawach i obowiązkach stron z uwzględnieniem fundamentalnych dla porządku prawnego wartości, takich jak godność, równość wobec prawa, ochrona prawa słuszenie nabytego, ochrona własności i innych praw majątkowych³³.

Na uwagę zasługuje również argumentacja SN w postanowieniu odmawiającym podjęcia uchwały rozstrzygającej wątpliwości co do konstytucyjności przepisu tzw. specustawy covidowej³⁴, przewidującego zmianę składu sądu odwoławczego z trzyosobowego na jednoosobowy³⁵. Pytający sąd wprost w uzasadnieniu pytania prawnego do SN podniósł, że zastrzeżenia dotyczące obsady TK i ryzyko wadliwości postępowania przed Trybunałem Konstytucyjnym, na co wskazywano w wyroku ETPC w sprawie *Xero Flor p. Polsce*, skłaniają do przedstawienia zagadnienia konstytucyjności przepisów ustawy Sądowi

33 Wyrok SA w Lublinie z 28 lipca 2021 r., III AUa 1167/20, LEX 3213429; analogicznie: wyrok SA w Lublinie 15 września 2021 r., III AUa 511/21, LEX 3273774; wyrok SA w Lublinie z 22 września 2021 r., III AUa 560/21, LEX 3278497; wyrok SA w Lublinie z 29 września 2021 r., III AUa 1162/20, LEX 3278501.

34 Ustawa z dnia 2 marca 2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych, Dz.U. 2021, poz. 2095.

35 Zob. postanowienie SN z 29 kwietnia 2022 r., III CZP 77/22, LEX 3361825. Podobnie postanowienie SN z 22 maja 2019 r., I KZP 2/19, LEX 2672899, odmawiające rozstrzygnięcia zagadnienia prawnego dotyczącego wykładni art. 168a i 168b k.p.k. (wykozystanie dowodów z kontroli operacyjnej), w którym stwierdzono: „choć oba przepisy wymienione w pytaniach przedstawionych przez Sąd Apelacyjny w [...] mogą nasuwać wątpliwości co do ich zgodności z Konstytucją RP, to jest oczywiste, że kwestia konstytucyjności ustawy nie może być przedmiotem zagadnienia prawnego”.

Najwyższemu, a nie – na podstawie art. 193 Konstytucji RP – Trybunałowi Konstytucyjnemu. Ostatecznie jednak SN uznał się za niewłaściwy do wiążącego rozstrzygnięcia kwestii konstytucyjności przepisów i wyjaśnił m.in., że chociaż kryzys konstytucyjny może wpływać na ograniczenie wykonywania funkcji ustrojowych przez TK, to sąd przedstawiający zagadnienie prawne nie wykazał, by takie ryzyko wystąpiło w toczącej się przed nim sprawie.

3. Przejawy rozproszonej kontroli konstytucyjności ustaw w praktyce sądowej

Rozproszona kontrola konstytucyjności ustaw przez sądy przybiera zróżnicowane postacie i formy. Niekiedy ukrywa się pod postacią prokonstytucyjnej wykładni, prowadzącej jednak do pominięcia przepisu w toku konstruowania podstawy rozstrzygnięcia, innym razem odmowę zastosowania przepisu ustawy mają uzasadniać okoliczności konkretnej sprawy, w której zastosowanie przepisu ustawy prowadziłyby do niezgodnego ze standardami konstytucyjnymi rozstrzygnięcia. Jako wyjątek można potraktować natomiast sprawy, w których sąd dokonuje kontroli hierarchicznej zgodności norm w sposób analogiczny do kontroli trybunalskiej, otwarcie deklarując to w uzasadnieniu.

W każdym jednak przypadku kontrola sądowa sprowadzała się do oceny materialnej zgodności norm (prostej, zakresowej, w tym stwierdzenia pominięcia prawodawczego). Nie obejmowała natomiast legalności trybu prawodawczego. Gdy chodzi o tę ostatnią kwestię, w licznych orzeczeniach w sprawach odpowiedzialności karnej lub karnoskarbowej odwoływano się do poglądu SN zawartego w postanowieniu z 28 listopada 2013 r., I KZP 15/13, gdzie wskazano, że naruszenie procedur prawodawczych (a ściślej – obowiązku notyfikacji przepisów technicznych) może być badane tylko przez Trybunał Konstytucyjny we właściwym postępowaniu, a nie samodzielnie przez sąd.

Z kolei w sprawach z odwołań od decyzji wydawanych na podstawie tzw. ustawy dezubekizacyjnej, choć zarzut uchwalenia ustawy z naruszeniem procedury był sformułowany w pytaniach prawnych, to sądy decydujące się na kontrolę konstytucyjności regulacji ustawowej koncentrowały się na sprzeczności treściowej, ponieważ uznały to za wystarczającą przesłankę niezastosowania przepisu i uchylenia decyzji.

3.1. Pozorna wykładnia prokonstytucyjna

Pozorną wykładnię prokonstytucyjną, zbliżoną w istocie do zakresowego lub interpretacyjnego wyroku Trybunału Konstytucyjnego, można zidentyfikować w wyroku SN dotyczącym odszkodowania za naruszenie praw autorskich³⁶. Problem wynikał z tego, że po orzeczeniu TK w sprawie SK 32/14³⁷ stwierdzającym zakresową niekonstytucyjność art. 79 ust. 1 pkt 3 lit. b prawa autorskiego³⁸ uprawniającego do żądania trzykrotności wynagrodzenia w razie zawinionego naruszenia praw autorskich, w ustawie istniała w dalszym ciągu podstawa do żądania zapłaty kwoty stanowiącej równowartość dwukrotności wynagrodzenia. Sąd Najwyższy wyraźnie podkreślił, że nie ma kompetencji do kontroli konstytucyjności przepisu, o ile możliwe jest jego prokonstytucyjne zinterpretowanie. Kierując się standardem wyznaczonym w wyroku SK 32/14 i okolicznościami sprawy, SN zdecydował się na przełamanie jednoznacznego rezultatu wykładni językowej i stwierdził, że odszkodowanie w wysokości dwukrotności należnej uprawnionemu opłaty stanowi nieproporcjonalną sankcję, która może prowadzić do naruszenia zasady sprawiedliwości społecznej i zasady równej ochrony praw majątkowych. W uzasadnieniu utrzymywał jednak, że mieści się to w ramach wykładni prawa. Co znamienne, odmiennie konstytucyjność tego unormowania ocenił później Trybunał Konstytucyjny, stwierdzając zgodność z Konstytucją RP tej regulacji³⁹.

Interesującym przykładem kontroli rozproszonej jest wyrok SA w Gdańsku⁴⁰, w którym stwierdzono niezgodność art. 9 ust. 6a ustawy o systemie ubezpieczeń społecznych⁴¹, art. 5b ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników⁴² oraz art. 41 ust. 1b ustawy o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy⁴³ z art. 2 Konstytucji RP. Sąd apelacyjny dopatrył się w tych przepisach niekonstytucyjnego pominięcia prawodawczego, ponieważ przepisy te nie regulowały zbiegu podstaw podlegania przez ubezpieczonego różnym systemom zabezpieczenia społecznego ani nie dawały ubezpieczone-

36 Wyrok SN z 10 listopada 2017 r., V CSK 41/14, LEX 2428281.

37 Wyrok TK z 23 czerwca 2015 r., SK 32/14, LEX 1747331.

38 Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych, Dz.U. 2022, poz. 2509.

39 Wyrok TK z 5 listopada 2019 r., P 14/19, LEX 2735211.

40 Wyrok SA w Gdańsku z 5 maja 2017 r., III AUa 2004/16, LEX 2365607.

41 Ustawa z dnia 13 października 1998 r. o systemie ubezpieczeń społecznych, Dz.U. 2022, poz. 1009 ze zm.

42 Ustawa z dnia 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników, Dz.U. 2022, poz. 933 ze zm.

43 Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy, Dz.U. 2022, poz. 690 ze zm.

mu możliwości wyboru systemu, w ramach którego podlegałby ubezpieczeniu. W okolicznościach sprawy rolniczy organ rentowy wydał decyzję stwierdzającą, że skarżąca nie podlegała ubezpieczeniu w systemie rolniczym ze względu na uczestniczenie w szkoleniu dla bezrobotnych finansowanym ze środków urzędu pracy oraz otrzymywanie w tym czasie obligatoryjnie wypłacanego stypendium, a następnie prowadzenie działalności gospodarczej. Rozpoznając apelację od niekorzystnego dla skarżącej wyroku sądu pierwszej instancji, sąd apelacyjny stwierdził niekonstytucyjność ww. przepisów oraz odmówił ich zastosowania. Jakkolwiek w uzasadnieniu tego wyroku sąd argumentował, że nie dokonuje, – w zastępstwie TK – kontroli zgodności norm, bo to nie mieści się w jego kompetencjach, lecz dokonuje wykładni prawa z uwzględnieniem zasady bezpośredniego stosowania konstytucji, to rezultatem tego procesu było nie tylko niezastosowanie przepisu ustawy, lecz także *de facto* wykreowanie normy rozstrzygającej zasady podlegania ubezpieczeniu rolniczemu w warunkach zbiegu podstaw podlegania różnym systemom zabezpieczenia społecznego, tak jak to było w zawisłej przed tym sądem sprawie.

3.2. Niekonstytucyjność sytuacyjna

Można się spotkać z przypadkami, określanymi przeze mnie jako niekonstytucyjność sytuacyjna, w których sąd przyjmuje, że nie tyle treść określonego przepisu, ile jego zastosowanie doprowadzi do niekonstytucyjnego rozstrzygnięcia konkretnej sprawy, chociaż w istocie rozumowanie sądu odpowiada typowej kontroli hierarchicznej zgodności norm. Dzięki temu zabiegowi, podobnie jak dzięki odwoływaniu się do argumentu z wykładni prokonstytucyjnej, sąd otwarcie nie podważa wyłącznej kompetencji TK do kontroli konstytucyjności ustaw, ale uzasadnia rozstrzygnięcie walidacyjne potrzebą sprawiedliwego rozpoznania sprawy. Tym samym wykazuje, że mieści się ono w paradygmacie sprawowania wymiaru sprawiedliwości, a nie kontroli konstytucyjności prawa.

Przykładowo w postanowieniu SA w Warszawie dotyczącym odpowiedzialności pełnomocnika finansowego komitetu wyborczego za zobowiązania finansowe tego komitetu sąd stwierdził nieproporcjonalność przewidzianej ustawą sankcji przepadku równowartości korzyści majątkowej osiągniętej z naruszeniem prawa⁴⁴. Istota problemu konstytucyjnego sprowadzała się do tego, czy zgodna z konstytucyjną ochroną własności jest odpowiedzialność pełnomocnika finansowego komitetu wyborczego obejmująca zapłatę równowartości korzyści osiągniętej przez komitet wyborczy z naruszeniem przepisów ustawy,

44 Postanowienie SA w Warszawie z 29 października 2021 r., VI ACa 869/20.

w sytuacji gdy naruszenie prawa miało drobny charakter. W rozpoznawanej przez sąd sprawie chodziło o orzeczenie przepadku na rzecz Skarbu Państwa kwoty niespełna 2 mln zł. Kwota taka została przekazana na rachunek komitetu z rachunku bieżącego partii politycznej, a nie z rachunku funduszu wyborczego partii, oraz zgodnie z przepisami prawa wyborczego nie została zwrócona wpłacającemu w terminie 14 dni od dnia jej udzielenia ani wpłacona na rachunek bankowy właściwego urzędu skarbowego po stwierdzeniu naruszenia przepisów przez organ wyborczy. Zgodnie z przepisami ustawy, które nie nasuwają wątpliwości interpretacyjnych, odpowiedzialność za zobowiązania komitetu ponosi pełnomocnik finansowy komitetu. Obejmuje ona również odpowiedzialność za korzyści osiągnięte przez komitet niezgodnie z prawem. Nie ma przy tym znaczenia stopień zawinienia albo powody naruszenia prawa. W sprawie toczącej się przed sądem apelacyjnym uczestnik postępowania, wobec którego miał zostać orzeczony przepadek równowartości korzyści majątkowej, podnosił, że uchybienie przepisom prawa wyborczego było niewielkiej wagi i wynikało z nieuważności. Orzeczenie obowiązku zapłaty tak wysokiej kwoty byłoby nadmierną (nieproporcjonalną) ingerencją w prawa majątkowe. Sąd apelacyjny – przekazując sprawę do ponownego rozpoznania sądowi okręgowemu – podzielił te wątpliwości i stwierdził, że stosowanie ustawowego mechanizmu w okolicznościach sprawy „wywołuje skutki trudne do zaakceptowania w świetle [...] zasad konstytucyjnych”. Sprawa ta nie została dotychczas prawomocnie rozstrzygnięta.

Do tej grupy spraw można także zaliczyć wspomniany wcześniej wyrok SN, w sprawie V CSK 41/14, odnoszący się do zapłaty odszkodowania ryczałtowego za naruszenie praw autorskich i niektóre orzeczenia sądu karnego odmawiające dopuszczenia – jako dowodów w postępowaniu karnym – informacji zebranych w sposób sprzeczny z ustawą, co dopuszcza art. 168a Kodeksu postępowania karnego⁴⁵. Sądy podkreślały, że odmowa zastosowania przepisów ustawowych wynika z konieczności zapewnienia konstytucyjnego rozstrzygnięcia w konkretnej sprawie, a przesłanką odmowy zastosowania przepisu były okoliczności konkretnego przypadku.

Rozstrzygnięcia tego rodzaju są w istocie zbliżone do orzeczenia zakresowego albo interpretacyjnego TK, gdyż zazwyczaj nie kwestionują regulacji wyrażonej w ustawie, ale brak uwzględnienia w regulacji wyjątków, zbyt wąski albo za szeroki zakres zastosowania lub normowania regulacji, które są relewantne w kontekście okoliczności faktycznych w sprawie będącej przedmiotem orzekania i stanowią przyczynę ich konstytucyjnej oceny.

⁴⁵ Zob. np. wyrok SA we Wrocławiu z 27 kwietnia 2017 r., II AKa 213/16, LEX 2292416; wyrok SA we Wrocławiu z 22 listopada 2017 r., II AKa 224/17, LEX 2464913.

3.3. Klasyczny mechanizm kontroli konstytucyjności

W orzecznictwie można też spotkać przykłady typowej kontroli konstytucyjności, w której sąd rozstrzyga kolizję zasad i ocenia proporcjonalność regulacji ustawowych, bez ukrywania się za zasłoną wykładni prawa. Dość wspomnieć przywołany wcześniej precedensowy wyrok SR w Gorzowie Wielkopolskim⁴⁶, w którym sąd orzekł o niekonstytucyjności art. 48 ust. 3 prawa łowieckiego.

Do tej kategorii można zaliczyć też niektóre wyroki stwierdzające niekonstytucyjność art. 168a i 168b k.p.k. dopuszczających wykorzystywanie jako dowodów w procesie karnym informacji zebranych w kontroli operacyjnej⁴⁷. Z kolei w wyroku SO w Łodzi, odwołując się do orzeczeń TK dotyczących konstytucyjnego standardu istnienia niezależnej kontroli nad prowadzeniem niejawnych czynności operacyjno-rozpoznawczych, sąd – po powołaniu się na regułę kolizyjną *lex superior derogat legi inferiori*⁴⁸ – odmówił zastosowania art. 168a i art. 168b k.p.k., gdyż w ocenie sądu, dowody zostały zebrane z naruszeniem konstytucyjnego standardu.

Warto odnotować, że czasami sądy – odwołując się do generalnie aprobowanych mechanizmów rozstrzygania kolizji norm (w tym reguły *lex superior*) – odmawiają zastosowania niekonstytucyjnego przepisu ustawy tylekroć, ilekroć są przekonane o jego niekonstytucyjności i to bez względu na to, czy niekonstytucyjność jest wywołana nieprawidłowym rozstrzygnięciem kolizji wolności i praw z innymi wartościami, czy innymi przyczynami. Koresponduje to z subiektywnym podejściem do oczywistej niekonstytucyjności⁴⁹.

46 Zob. wyrok SR w Gorzowie Wielkopolskim z 23 kwietnia 2021 r., I C 1326/19, LEX 3184543.

47 Zob. np. wyrok SA we Wrocławiu z 27 kwietnia 2017 r., II AKa 213/16, LEX 2292416; wyrok SO w Łodzi z 7 czerwca 2016 r., IV K 158/15, LEX 2129421.

48 Znaczenie i zastosowanie tej reguły było ostatnio przedmiotem wnikliwej analizy teoretycznej: A. Grabowski, *Konstytucja RP jako lex superior względem prawa ustawowego (w ramach sądowego stosowania prawa)*, „Państwo i Prawo” 2022, nr 10, s. 31–53. Nie jest w tym miejscu możliwe szersze dogmatyczne odniesienie się do tej reguły jako elementu rozstrzygnięcia walidacyjnego sędziego. Nasuwa ona jednak wątpliwości, które – jak dotąd – nie znalazły satysfakcjonującego wyjaśnienia w orzecznictwie sądowym. Jakkolwiek stosowanie reguł kolizyjnych, w tym *lex superior*, mieści się w ramach szeroko rozumianych normatywnych teorii wykładni prawa, rodzi się pytanie, na ile takiej reguły nie zmodyfikowała treść norm konstytucyjnych? W przeciwieństwie do art. 91 ust. 2 i 3 Konstytucji RP, które wyrażają regułę rozstrzygania kolizji normy ustawowej z umową międzynarodową ratyfikowaną za zgodą w ustawie lub z prawem stanowionym przez organizację międzynarodową, w polskiej konstytucji nie wyrażono wprost reguły rozstrzygania kolizji między ustawą a konstytucją. Można się zastanawiać, czy milczenie ustawodawcy co do tej kwestii w zestawieniu w wyraźnym potwierdzeniem w rozdziale III reguły kolizyjnej nawiązującej do konstrukcji *lex superior* ma jakieś znaczenie, a jeśli tak – to jakie?

49 Zob. krytyczne stanowisko co do takiego rozumienia oczywistej niekonstytucyjności J. Podkowik, *Glosa do wyroku...*, s. 132–140.

Dał temu wyraz m.in. SA w Gdańsku:

Obowiązek przedstawienia Trybunałowi Konstytucyjnemu pytania prawnego co do zgodności aktu normatywnego z Konstytucją istnieje, gdy sąd ma wątpliwości co do tej zgodności. [...] Sąd może skierować pytanie prawne do TK jedynie wówczas, gdy sam nie zna na nie odpowiedzi (pyta ten, kto nie wie). Gdyby bowiem przyjąć, że powinien to uczynić także wówczas, gdy odpowiedź na rysujące się w sprawie pytanie jest dlań oczywista, pytanie przestałoby być pytaniem, stawałoby się zaś wnioskiem o stwierdzenie niekonstytucyjności przepisu⁵⁰.

Jak się wydaje, również w niektórych orzeczeniach dotyczących odwołań od decyzji wydanych na podstawie tzw. ustawy dezubekizacyjnej sądy, uzupełniając prokonstytucyjną wykładnię sformułowania „służby na rzecz totalitarnego państwa” dokonaną w uchwale SN z 16 września 2020 r., III UZP 1/20⁵¹, podniósł dodatkowe argumenty, nawiązujące do wcześniejszego orzecznictwa TK determinującego standard ingerencji w emerytalne prawa nabyte⁵².

Liczne są również orzeczenia SO w Częstochowie (nie wszystkie utrzymały się w kontroli instancyjnej), w których sąd dokonywał klasycznej kontroli proporcjonalności art. 146 Kodeksu postępowania administracyjnego przewidującego niemożność uchylecia decyzji w postępowaniu wznowieniowym uruchomionym po wyroku TK, ze względu na upływ 5 lat od dnia wydania decyzji⁵³.

4. Skutki rozproszonej kontroli konstytucyjności ustaw

Nader interesujące są skutki rozproszonej kontroli konstytucyjności ustaw. Przedstawienie tego wyjątkowo złożonego problemu nie jest naturalnie możliwe w tym krótkim opracowaniu, toteż zasygnalizuję tylko wybrane kwestie na tle charakterystyki następstw stwierdzenia niekonstytucyjności prawa przez Trybunał Konstytucyjny.

50 Wyrok SA w Gdańsku z 5 maja 2017 r., III AUa 2004/16, LEX 2365607.

51 Uchwała SN z 16 września 2020 r., III UZP 1/20, LEX 3051750.

52 Zob. np. wyrok SA w Rzeszowie z 26 czerwca 2020 r., III AUa 1014/19, LEX 3353117; wyrok SO w Częstochowie z 12 października 2017 r., IV Pa 26/17, LEX 2420971; wyrok SR w Bytowie z 14 kwietnia 2016 r., I C 282/15, LEX 2179854.

53 Zob. np. wyrok SO w Częstochowie z 2 grudnia 2019 r., IV U 460/19, LEX 2761683; wyrok SO w Częstochowie z 18 grudnia 2019 r., IV U 1372/19, LEX 2772883; wyrok SO w Częstochowie z 10 stycznia 2020 r., IV U 688/19, LEX 2785707; wyrok SO w Częstochowie 14 lutego 2020 r., IV U 494/19, LEX 2944283.

4.1. Skutki systemowe

Skutkiem systemowym orzeczenia TK o niekonstytucyjności normy jest co do zasady utrata mocy obowiązującej niekonstytucyjnej regulacji (art. 190 ust. 3 Konstytucji RP). Mówimy tu rzecz jasna o sytuacji, w której przedmiotem orzekania jest przepis obowiązujący. Pewne spory dotyczą następstw orzeczeń o pominięciu (skutek zobowiązujący lub derogacyjny), orzeczeń z klauzulą odraczającą czy orzeczeń interpretacyjnych.

Utrata mocy obowiązującej oznacza, że norma przestaje być częścią systemu prawnego i nie może być dalej stosowana jako podstawa rozstrzygnięcia sprawy (koncepcja derogacji całkowitej lub normy intertemporalnej rangi konstytucyjnej), choć niekiedy dostrzega się potrzebę indywidualizacji następstw wyroków TK dla określonych spraw.

Na pierwszy rzut oka pominięcie niekonstytucyjnej, zdaniem sądu, regulacji ustawowej nie wywołuje skutków derogacyjnych, tj. nie powoduje utraty jej mocy obowiązującej. Sądy niekiedy podkreślają ten fakt w celu wyeksponowania różnic między kontrolą trybunalską a kontrolą rozproszoną oraz uzasadnienia, że nie wkraczają w kompetencję TK (ani – choć ten argument nie występuje w ogóle w uzasadnieniach orzeczeń – ustawodawcy). Teza ta wydaje się trafna. Nie ma wśród reguł systemu prawnego takiej reguły konsekwencyjnej, jak zawarta w art. 190 ust. 3 Konstytucji RP, przewidującej utratę mocy obowiązującej normy w wyniku orzeczenia sądowego. Orzeczenie sądowe faktem prawotwórczym generalnie nie jest.

Powyższa teza wymaga jednak refleksji. Jeżeli mamy do czynienia z sytuacją, w której norma ustawowa jest konsekwentnie pomijana przez sądy, a zwłaszcza jej niekonstytucyjność potwierdza SN i ze względu na jego autorytet tym rozstrzygnięciem czują się związane inne sądy, to pojawia się pytanie, czy norma taka dalej obowiązuje. Formalnie nie dokonano aktu derogacji ani nie wystąpiło inne zdarzenie derogacyjne, ale niekonstytucyjna norma nie jest uznawana za wiążącą podstawę aktów stosowania prawa. Doskonale widać to na przykładzie kilkudziesięciu prawomocnych orzeczeń sądów w sprawach odwołań od decyzji wydawanych na podstawie tzw. ustawy dezubekizacyjnej.

Niegdyś TK wyraził pogląd, że podstawą kontroli trybunalskiej jest treść normatywna, jaką przepis uzyskał w praktyce orzeczniczej sądów, a przesłanką dalszego stosowania przepisu uchylonego przez prawodawcę jest przesłanką uznawania jego za obowiązujący w sensie materialnym. W związku z tym nasuwa się pytanie, czy praktyka niestosowania przepisu ustawy może mieć jakieś systemowe, niewypowiedziane wprost znaczenie, chociażby dla dopuszczal-

ności późniejszej kontroli takiego przepisu przez Trybunał. Czy niestosowanie przepisu nie powinno prowadzić do uznania, że stracił on moc i postępowanie w takim przypadku powinno być umorzone? Pytanie to pozostaje otwarte.

4.2. Skutki w sprawach indywidualnych

Skutki rozproszonej kontroli konstytucyjności ustaw w sprawach indywidualnych są bardziej skomplikowane. Konstytucja w zasadzie wprost przewiduje tylko jeden taki skutek, mianowicie – prawo do ponownego rozpoznania sprawy, zwane prawem do wznowienia postępowania (art. 190 ust. 4 Konstytucji RP). Przyjmuje się, że konsekwencją stwierdzenia niezgodności norm jest ponadto aktualizacja prawa do wynagrodzenia szkody wyrządzonej legislacyjnym bezprawiem (art. 77 ust. 1), choć w tym przypadku ustawa zasadnicza nie wiąże *expressis verbis* takiego następstwa z orzeczeniem TK, ale wynika to dopiero z treści art. 417¹ § 1 k.c.

Utrata mocy obowiązującej niekonstytucyjnej regulacji powoduje przede wszystkim konieczność ustalenia nowej podstawy rozstrzygnięcia sprawy. Wskutek derogacyjnego wyroku TK niekonstytucyjna norma nie może być bowiem dalej stosowana do oceny jakichkolwiek stanów faktycznych, także zaistniałych w czasie, w którym norma ta stanowiła część systemu prawnego.

Dodatkowo, zwłaszcza w sferze stosunków cywilnoprawnych, można wyróżnić wiele innych skutków jednostkowych urzędowego stwierdzenia niekonstytucyjności norm⁵⁴. Polegają w szczególności na: powstaniu roszczeń z tytułu bezpodstawnego wzbogacenia, w tym nienależnego świadczenia opartego na kondycji *causa finita*, nieważności czynności prawnych, czy powstaniu, ustaniu bądź innych zmianach w stosunkach cywilnoprawnych.

Wydaje się, że takich skutków orzeczenie sądowe stwierdzające niekonstytucyjność regulacji ustawowej nie wywołuje, skoro do urzędowego aktu derogacji nie dochodzi. Hipoteza ta nasuwa jednak dalsze pytania, które – ze względu na ramy tej pracy – zostaną jedynie zasygnalizowane.

Po pierwsze, pominięcie niekonstytucyjnej regulacji ustawowej ze względu na jej niekonstytucyjność stawia sąd w analogicznej sytuacji do sytuacji po negatywnym orzeczeniu TK. Przepis uznany za niekonstytucyjny nie jest bowiem uwzględniany przy rekonstrukcji podstawy prawnej rozstrzygnięcia sprawy. Z kolei w razie stwierdzenia niekonstytucyjności przepisu ustawy ze względu na pominięcie prawodawcze sąd zachował się tak samo, jak zazwyczaj

54 Zob. J. Podkowiak, *Niekonstytucyjność prawa...*, s. 211–403.

postępują sądy, wyrokując po wydaniu orzeczenia TK, twórczo reinterpretując i *de facto* uzupełniając regulację ustawową⁵⁵.

Po drugie, gdy chodzi o urzeczywistnienie prawa wynikającego z art. 190 ust. 4 Konstytucji RP, obecnie obowiązujące regulacje ustawowe nie przewidują, by przesłanką wznowienia postępowania było oparcie rozstrzygnięcia na normie niekonstytucyjnej. W przepisach procesowych (np. k.p.c.) wyraźnie wiąże się podstawę wznowienia z sytuacją, gdy Trybunał Konstytucyjny orzekł o niezgodności aktu normatywnego z konstytucją, ratyfikowaną umową międzynarodową lub z ustawą, na podstawie którego zostało wydane orzeczenie (art. 401¹ k.p.c.).

Otwarte pozostaje natomiast pytanie o dopuszczalność skorzystania z innych procedur zmierzających do wyeliminowania orzeczenia, takich jak skarga o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia (art. 424¹ k.p.c.) bądź skarga nadzwyczajna (art. 89 ustawy o SN). Przesłanką skargi o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia jest m.in. niezgodność orzeczenia z prawem wynikająca z naruszenia konstytucyjnych wolności lub praw. Z kolei przesłanką skargi nadzwyczajnej jest naruszenie zasad lub wolności i prawa człowieka i obywatela określonych w konstytucji. Obydwa te środki zaskarżenia – w świetle ich ustrojowych założeń i dotychczasowej praktyki orzeczniczej⁵⁶ – nie pozwalają na kwestionowanie orzeczeń sądowych ze względu na wadliwość ich podstawy prawnej. Nie można jednak wykluczyć odmiennej od dotychczasowej interpretacji tych unormowań.

Po trzecie, w zasadzie od wejścia w życie Konstytucji RP, a potem art. 417¹ § 1 k.c. przyjmowano pogląd⁵⁷, że warunkiem domagania się odszkodowania jest stwierdzenie – we właściwym postępowaniu – hierarchicznej niezgodności norm, a właściwym postępowaniem jest postępowanie przed TK. Bez wyroku TK stwierdzającego hierarchiczną niezgodność norm nie jest możliwe dochodzenie roszczenia. Za taką wykładnią przepisów ustawowych przemawiają językowe, systemowe i historyczne względy⁵⁸.

W ostatnim czasie, w kontekście budzących powszechnie zastrzeżenia rozporządzeń Rady Ministrów ustanawiających ograniczenia wolności i praw w stanie epidemii Covid-19, pojawiło się pytanie o dopuszczalność zasądzenia

55 Wyrok SA w Gdańsku z 5 maja 2017 r., III AUa 2004/16, LEX 2365607.

56 Zob. np. wyrok SN z 15 grudnia 2021 r., I NSNc 64/21, LEX 3275001.

57 Zob. np. wyrok SA w Warszawie z 5 grudnia 2018 r., I ACa 1125/17, LEX 2604024.

58 W uzasadnieniu projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw, Druk sejmowy nr 2007, s. 4) wyraźnie wskazano, że „stwierdzenie niezgodności z prawem aktu normatywnego należy do kompetencji TK i w tym zakresie przez »właściwe postępowanie« należy rozumieć postępowanie przed Trybunałem” (s. 4 uzasadnienia), a także że na gruncie art. 417¹ § 1 k.c. „stosownym prejudykatem będzie zatem orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego”.

odszkodowania bez konieczności uprzedniego uzyskania prejudycjalnego orzeczenia TK stwierdzającego niekonstytucyjność rozporządzeń. Wydaje się, że miała rolę w dyskusji na ten temat odegrały wnioski Prezesa Rady Ministrów⁵⁹ i Marszałka Sejmu⁶⁰ do TK dotyczące art. 417¹ k.c. Dodatkowo w doktrynie sformułowano pogląd, że wymaganie prejudykatu w postaci wyroku TK jest w najlepszym wypadku niekonieczne dla możliwości domagania się odszkodowania⁶¹, a w dalej idącym – że jest nieproporcjonalnym ograniczeniem prawa wynikającego z art. 77 ust. 1 Konstytucji RP⁶². Za dopuszczalnością samodzielnej oceny zgodności przepisów prawa z konstytucją na potrzeby procesu odszkodowawczego⁶³ opowiadają się także, co oczywiste, podmioty dochodzące odszkodowania za bezprawie legislacyjne⁶⁴.

Trudno odnieść się w satysfakcjonujący sposób do tego zagadnienia w ograniczonych ramach tej pracy. Warto natomiast odnotować, że w jednym z ostatnich, wciąż nieprawomocnych orzeczeń w sprawie z powództwa spółki prawa handlowego przeciwko Skarbowi Państwa o odszkodowanie za nielegalne ograniczenie działalności gospodarczej przez przepisy rozporządzeń epidemicznych, sąd oddalił powództwo. Odwołując się do dotychczasowego orzecznictwa, podkreślił, że warunkiem koniecznym dochodzenia roszczenia z art. 417¹ § 1 k.c. jest stwierdzenie niezgodności rozporządzenia z prawem przez

59 Wniosek z 28 sierpnia 2020 r., K 18/20.

60 Wniosek z 10 września 2020 r., K 21/20.

61 Zob. np. J. Roszkiewicz, *Odpowiedzialność odszkodowawcza Skarbu Państwa za szkodę wyrządzoną przez wydanie niekonstytucyjnego rozporządzenia – uwagi na tle sprawy w Trybunale Konstytucyjnym o K 18/20*, „Monitor Prawniczy” 2021, nr 6, s. 325.

62 Zob. M. Ziółkowski, *Odpowiedzialność odszkodowawcza za niezgodne z prawem działanie władzy publicznej. Studium z prawa konstytucyjnego*, Wolters Kluwer, Warszawa 2021, s. 273.

63 Dodać należy, że poglądy te sformułowano na razie *expressis verbis* w odniesieniu do rozporządzeń, a nie do ustaw.

64 Zob. np. postanowienie SO w Warszawie z 16 maja 2022 r., II C 225/21, LEX 3356019, (postępowanie grupowe dotyczące odpowiedzialności za szkodę wyrządzoną rozporządzeniami ograniczającymi wolności i prawa w stanie epidemii). W tej sprawie strona powodowa podnosiła, że „przesądzenie odpowiedzialności Skarbu Państwa za niezgodne z prawem działanie przy wykonywaniu władzy publicznej, polegające na wydaniu niezgodnych z prawem rozporządzeń, nie jest uzależnione od wydania przez Trybunał Konstytucyjny wyroku stwierdzającego niezgodność rozporządzeń Ministra Zdrowia i Rady Ministrów z Konstytucją i/lub ustawami. Powyższe wynika przede wszystkim z braku kompetencji Trybunału Konstytucyjnego do badania zgodności z Konstytucją przedmiotowych rozporządzeń, a także z faktu, że kontrolę taką mogą – a w tym stanie faktycznym i prawnym powinny – przeprowadzić sądy cywilne, sprawując tzw. rozproszoną kontrolę konstytucyjną. Uprawnienie sądów do jej sprawowania wynika z art. 8, art. 178 ust. 1 i art. 193 Konstytucji RP. Przepis art. 417¹ § 1 k.c. wskazuje, że niezgodność aktu z Konstytucją powinna być stwierdzona we właściwym postępowaniu. Przepis nie uzależnia zatem wprost żądania naprawienia szkody po uprzednim stwierdzeniu niezgodności aktu z prawem przez Trybunał Konstytucyjny”.

TK; skoro takiego orzeczenia nie ma, to i sąd nie ma podstaw do samodzielnego stwierdzenia bezprawności i zasądzenia odszkodowania⁶⁵. Analogiczne stanowisko zajął w prawomocnym wyroku SO w Warszawie⁶⁶.

Nasuwać się na tym tle pytania o dopuszczalność odstępiania od dotychczasowego sposobu odczytywania przepisów regulujących odpowiedzialność odszkodowawczą za bezprawie legislacyjne. Dotyczą zarówno samych podstaw takiego poglądu i przełamywania jednoznacznego brzmienia art. 417¹ § 1 k.c., jak i zakresu kontroli rozproszonej ustaw. Wreszcie pojawia się pytanie o znaczenie dla postępowania odszkodowawczego orzeczeń zapadłych w innych postępowaniach sądowych, gdzie odmówiono zastosowania przepisu ustawy ze względu na jego niekonstytucyjność (zarówno w sprawie osoby dochodzącej odszkodowania, jak i w sprawach innych podmiotów, w których taki sam przepis uznano za niekonstytucyjny) i związania nimi sądu.

5. Podsumowanie

Minione ćwierćwiecze obowiązywania Konstytucji RP bezspornie dowodzi, że stała się ona prawdziwą ustawą zasadniczą dla państwa, a jej postanowienia są stosowane przez sądy w toku rozstrzygania konkretnych spraw cywilnych i karnych. Paradoksalnie do wzmocnienia zasady nadrzędności konstytucji przyczynił się pozakonstytucyjny proces zmian ustrojowych w państwie zapoczątkowany jesienią 2015 r., skutkujący osłabianiem pozycji sądu konstytucyjnego, cieszącego się dotąd niekwestionowanym autorytetem. Na nowo otworzyło to dyskusję o podstawach i granicach sądowej kontroli konstytucyjności prawa.

Choć w ostatnich siedmiu latach jest obserwowany wzrost przypadków powoływania się na konstytucję w uzasadnieniach orzeczeń, to w wypowiedziach sądów powszechnych i zwłaszcza SN zjawisko określane rozproszoną kontrolą konstytucyjności ustaw nie występuje często, a jeżeli można je dostrzec, to niejednokrotnie ukrywa się pod postacią wykładni w zgodzie z konstytucją bądź niekonstytucyjności sytuacyjnej. Może to wskazywać, że sądy wciąż z rezerwą, przynajmniej oficjalnie, podchodzą do dopuszczalności sądowej kontroli konstytucyjności ustaw jako ustrojowego założenia. Dają zresztą temu wyraz w uzasadnieniach, wyjaśniając, że nie dokonują kontroli, ale wykładni prawa. Sporadycznie można natomiast spotkać orzeczenia, w których sąd dokonuje

65 Wyrok SR dla Warszawy-Śródmieścia w Warszawie z 31 marca 2022 r., C 1047/21 (niepubl.).

66 Wyrok SO w Warszawie z 30 września 2022 r., II C 520/21, SAOS.

kontroli konstytucyjności ustaw w sposób otwarty. Wydaje się więc, że – przynajmniej w świetle orzecznictwa sądów powszechnych i SN – nie doszło jeszcze do zredefiniowania ustrojowych założeń co do sądowej kontroli konstytucyjności prawa oraz ram bezpośredniego stosowania konstytucji.

Co znamienne, od 2015 r. mimo wzrostu puli spraw, w których sądy dokonują kontroli rozproszonej, co mogłoby *prima facie* sugerować, że przyjmują propozycje nauki prawa co do czasowej konieczności przeniesienia takiej kontroli z TK na sądy, rzadko manifestują w uzasadnieniu, że dokonują tego ze względu na kryzys wokół Trybunału Konstytucyjnego. Raczej powołują się na inne względy, w tym potrzebę ochrony prawa do sądu i rozpoznania sprawy w rozsądnym terminie.

Kontrola rozproszona ustaw może także prowadzić do rozbieżnych ocen co do konstytucyjności regulacji prawnych, nie tylko między różnymi sądami powszechnymi, ale również między izbami Sądu Najwyższego, a nawet – czego dowodzą opisane przypadki rozstrzygnięć w sprawach ustawy o systemie ubezpieczeń społecznych i prawa autorskiego – między sądami a Trybunałem. Rodzi to rzecz jasna pytanie o skutki takich rozbieżności, zwłaszcza w razie późniejszego wydania przez TK wyroku afirmatywnego, dla dopuszczalności ponownego rozpoznania sprawy, w której sądy oceniły przepisy ustawy jako niekonstytucyjne i odmówiły ich zastosowania.

Analiza praktyki orzeczniczej nasuwa wreszcie wniosek o potrzebie rozbudowy teoretycznych i dogmatycznych podstaw rozstrzygnięć walidacyjnych sądu odwołujących się do zasady nadrzędności i bezpośredniego stosowania konstytucji, jak również refleksji nad skutkami takiego postępowania w perspektywie szerszej niż jedynie konstruowanie podstawy rozstrzygnięcia w konkretnej sprawie.

Bibliografia

Akty normatywne

- Ustawa z dnia 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników, Dz.U. 2023, poz. 208 z późn. zm.
- Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych, t.j. Dz.U. 2022, poz. 2509.
- Ustawa z dnia 13 października 1995 r. Prawo łowieckie, t.j. Dz.U. 2022, poz. 1173.
- Ustawa z dnia 13 października 1998 r. o systemie ubezpieczeń społecznych, Dz.U. 2022, poz. 1009 z późn. zm.
- Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych, Dz.U. 2023, poz. 217 z późn. zm.
- Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy, Dz.U. 2022, poz. 690 z późn. zm.
- Ustawa z dnia 16 grudnia 2016 r. o zmianie ustawy o zaopatrzeniu emerytalnym funkcjonariuszy Policji, Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Agencji Wywiadu, Służby Kontrwywiadu Wojskowego, Służby Wywiadu Wojskowego, Centralnego Biura Antykorupcyjnego, Straży Granicznej, Biura Ochrony Rządu, Państwowej Straży Pożarnej i Służby Więziennej oraz ich rodzin, Dz.U. 2016, poz. 2270.

Orzecznictwo

Sądy międzynarodowe

- Wyrok ETPC z 7 maja 2021 r., 4907/18, *Xero Flor w Polsce Sp. z o.o. p. Polska*, HUDOC.

Sądy krajowe

- Wyrok TK z 8 października 2013 r., SK 40/12, LEX 1385861.
- Wyrok TK z 23 czerwca 2015 r., SK 32/14, LEX 1747331.
- Postanowienie TK z 22 lipca 2015 r., P 35/13, LEX 1944020.
- Wyrok SN z 17 marca 2016 r., V CSK 377/15, LEX 2025769.
- Uchwała SN z 23 marca 2016 r., III CZP 102/15, LEX 2005761.
- Wyrok SN z 7 kwietnia 2016 r., III KRS 45/12, LEX 2288955.

- Wyrok SR w Bytowie z 14 kwietnia 2016 r., I C 282/15, LEX 1862691.
- Wyrok SO w Łodzi z 7 czerwca 2016 r., IV K 158/15, LEX 129421.
- Wyrok SN z 27 lipca 2016 r., III KRS 46/12, LEX 2110960.
- Wyrok SA w Gdańsku z 30 marca 2017 r., III AUa 1644/16, LEX 2284895.
- Wyrok SA we Wrocławiu z 27 kwietnia 2017 r., II AKa 213/16, LEX 2292416.
- Wyrok SA w Gdańsku z 5 maja 2017 r., III AUa 2004/16, LEX 2365607.
- Wyrok SN z 8 sierpnia 2017 r., I UK 325/16, LEX 2389585.
- Wyrok SO w Częstochowie z 12 października 2017 r., IV Pa 26/17, LEX 2420971.
- Wyrok SN z 10 listopada 2017 r., V CSK 41/14, LEX 2428281.
- Wyrok SA we Wrocławiu z 22 listopada 2017 r., II AKa 224/17, LEX 2394850.
- Wyrok SO w Gliwicach z 28 listopada 2017 r., III Ca 801/17, LEX 2447993.
- Wyrok SN z 20 lutego 2018 r., V CSK 230/17, LEX 2499970.
- Wyrok SA w Poznaniu z 28 lutego 2018 r., III AUa 2511/16, LEX 2756680.
- Wyrok SA w Szczecinie z 12 czerwca 2018 r., III AUa 582/17, LEX 2558963.
- Wyrok SA w Warszawie z 5 grudnia 2018 r., I ACa 1125/17, LEX 2604024.
- Wyrok SA w Szczecinie z 2 kwietnia 2019 r., III AUa 450/18, LEX 2668182.
- Postanowienie SN z 22 maja 2019 r., I KZP 2/19, LEX 2672899.
- Wyrok SO w Olsztynie z 18 czerwca 2019 r., IX Ca 144/19, LEX 2697285.
- Wyrok SN z 27 listopada 2019 r., II CSK 493/18, LEX 3226141.
- Wyrok SO w Częstochowie z 2 grudnia 2019 r., IV U 460/19, LEX 2761683.
- Wyrok SO w Częstochowie z 18 grudnia 2019 r., IV U 1372/19, LEX 2772883.
- Wyrok SO w Częstochowie z 10 stycznia 2020 r., IV U 688/19, LEX 2785707.
- Wyrok SN z 6 lutego 2020 r., II UK 264/18, LEX 3176612.
- Wyrok SO w Częstochowie z 14 lutego 2020 r., IV U 494/19, LEX 2944283.
- Wyrok TK z 20 maja 2020 r., P 2/18, LEX 3008302.
- Wyrok SA w Rzeszowie z 26 czerwca 2020 r., III AUa 1014/19, LEX 3353117.
- Uchwała SN z 16 września 2020 r., III UZP 1/20, LEX 3051750.
- Wyrok SN z 25 września 2020 r., III KA 1/19, LEX 3277093.
- Wyrok SO w Łodzi z 14 października 2020 r., III Ca 2256/19, LEX 3231531.
- Wyrok SA w Katowicach z 11 lutego 2021 r., III AUa 1315/20, LEX 3184376.
- Wyrok SA w Warszawie z 23 lutego 2021 r., III AUa 21/21, LEX 3171196.
- Wyrok SR w Gorzowie Wielkopolskim z 23 kwietnia 2021 r., I C 1326/19, LEX 3184543.
- Wyrok SA w Lublinie z 28 lipca 2021 r., III AUa 1167/20, LEX 3213429.
- Wyrok SA w Lublinie z 15 września 2021 r., III AUa 511/21, LEX 3273774.
- Wyrok SA w Lublinie z 22 września 2021 r., III AUa 560/21, LEX 3278497.
- Wyrok SA w Lublinie z 29 września 2021 r., III AUa 1162/20, LEX 3278501.
- Postanowienie SO w Katowicach z 21 października 2021 r., IV Ca 311/21, LEX 3247618.

- Postanowienie SA w Warszawie z 29 października 2021 r., VI ACa 869/20, SAOS.
- Wyrok SN z 15 grudnia 2021 r., I NSNc 64/21, LEX 3275001.
- Wyrok SR w Łodzi z 13 stycznia 2022 r., I C 165/21, LEX 3413045.
- Wyrok SA w Warszawie z 8 lutego 2022 r., III AUa 772/21, LEX 3402394.
- Wyrok SN z 16 lutego 2022 r., III USKP 110/21, LEX 3350072.
- Wyrok SA w Białymstoku z 29 marca 2022 r., III AUa 1202/21, LEX 3419684.
- Wyrok SR dla Warszawy–Śródmieścia w Warszawie z 31 marca 2022 r., C 1047/21 (niepubl.).
- Wyrok SA w Szczecinie z 6 kwietnia 2022 r., III AUa 428/21, LEX 3418685.
- Postanowienie SN z 29 kwietnia 2022 r., III CZP 77/22, LEX 3361825.
- Postanowienie SO w Warszawie z 16 maja 2022 r., II C 225/21, LEX 3356019.
- Wyrok SO w Gliwicach z 1 czerwca 2022 r., III Ca 56/22, LEX 3394765.

Publikacje

- Garlicki L., *Sądy a Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*, „Przegląd Sądowy” 2016, nr 7–8, s. 7–25.
- Grabowski A., *Konstytucja RP jako lex superior względem prawa ustawowego (w ramach sądowego stosowania prawa)*, „Państwo i Prawo” 2022, nr 10, s. 31–53.
- Mikuli P., *Doktryna konieczności jako uzasadnienie dla rozproszonej kontroli konstytucyjności ustaw w Polsce*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2018, t. 40, s. 635–648.
- Podkowiak J., *Glosa do wyroku WSA w Poznaniu z 8.03.2017 r., II SA/Po 1034/16 (oczywista niekonstytucyjność jako przesłanka odmowy stosowania ustawy przez sąd)*, „Państwo i Prawo” 2018, nr 5, s. 132–140.
- Podkowiak J., *Niekonstytucyjność prawa i jej skutki cywilnoprawne*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2019.
- Podkowiak J., *Sądy wobec niekonstytucyjnych aktów normatywnych u progu trzeciej dekady obowiązywania Konstytucji RP*, „Przegląd Sądowy” 2018, nr 5, s. 5–22.
- Radziewicz P., *Kryzys konstytucyjny i paradygmatyczna zmiana konstytucji*, „Państwo i Prawo” 2020, nr 10, s. 3–24.
- Radziewicz P., Tuleja P. (red.) *Konstytucyjny spór o granice zmian organizacji i zasad działania Trybunału Konstytucyjnego czerwiec 2015 – marzec 2016*, Wolters Kluwer, Warszawa 2017.
- Roszkiewicz J., *Odpowiedzialność odszkodowawcza Skarbu Państwa za szkodę wyrządzoną przez wydanie niekonstytucyjnego rozporządzenia – uwagi*

na tle sprawy w Trybunale Konstytucyjnym o K 18/20, „Monitor Prawniczy” 2021, nr 6, s. 324–330.

Wiącek M., *Glosa do wyroku SN z dnia 8 października 2015 r., III KRS 34/12*, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2016, nr 11, s. 1483–1503.

Ziółkowski M., *Odpowiedzialność odszkodowawcza za niezgodne z prawem działanie władzy publicznej. Studium z prawa konstytucyjnego*, Wolters Kluwer, Warszawa 2021.

Netografia

Funkcjonowanie Trybunału Konstytucyjnego w latach 2014–2017, Fundacja im. Stefana Batorego, Warszawa 2018, <https://www.batory.org.pl/upload/files/Programy%20operacyjne/Forum%20Idei/Funkcjonowanie%20Trybunału%20Konstytucyjnego.pdf> [dostęp: 8.11.2022].

Radziejewicz P., *Rozproszona kontrola konstytucyjności ustawy wobec kryzysu Trybunału Konstytucyjnego. Glosa do wyroku Sądu Rejonowego w Gorzowie Wielkopolskim z 23 kwietnia 2021 r., sygn. I C 1326/19*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2022, nr 4(56), <https://doi.org/10.26881/gsp.2022.4.07>.